

DURF TE TWIJFELEN!

LEONIE BREEBAART E.A.

DURF TE TWIJFELEN!

HOE FILOSOFEN KIJKEN
NAAR DE ACTUALITEIT

Een uitgave in samenwerking met dagblad *Trouw*

Met bijdragen van Leonie Breebaart,
Marc van Dijk, Maurice van Turnhout,
Merel Kamp en Peter Henk Steenhuis

Geïllustreerd door Marc Suvaal

LEMNISCAAT

Foto omslag, illustraties en vormgeving: Marc Suvaal
Nederlandse rechten Lemniscaat b.v., Rotterdam, 2016

ISBN 978 90 477 0883 4

NUR 730

Copyright © 2016 by Leonie Breebaart, Marc van Dijk,
Maurice van Turnhout, Merel Kamp en Peter Henk Steenhuis

Druk- en bindwerk: Wilco, Amersfoort

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm, geluidsband of op welke andere wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Dit boek is gedrukt op milieuvriendelijk, chloorvrij gebleekt en verouderingsbestendig papier en geproduceerd in de Benelux, waardoor onnodig milieuverontreinigend transport is vermeden.

INHOUD

- 7** Inleiding – *Durf te twijfelen!* – Leonie Breebaart
- 13** Ton Derksen – *Rechtspraak kent akelige fouten*
– Maurice van Turnhout
- 27** Simone van Saarloos – *Het spel van de liefde*
– Marc van Dijk
- 39** Klaas Mulder – *Blinde vlekken in de economie*
– Peter Henk Steenhuis
- 51** Ignaas Devisch – *Ziek van gezondheid* – Marc van Dijk
- 63** Bernice Bovenkerk – *Wat kunnen wij leren van muggen?*
– Leonie Breebaart
- 73** Scepticisme in het onderwijs – *Twijfelen is bevrijdend*
– Merel Kamp
- 82** Maaïke Meijer – *André Rieu is geen kitsch* – Leonie Breebaart
- 94** Hans Schnitzler – *Verslaafd aan techniek* – Marc van Dijk
- 108** Mark Deuze, Tinneke Beeckman – *Moet je geloven wat er in
de krant staat?* – Marc van Dijk
- 123** Gijs van Oenen – *We willen helemaal geen democratie*
– Leonie Breebaart
- 135** Henk Oosterling – *Met scepsis bereik je hier niks*
– Maurice van Turnhout
- 147** Christiane Berkvens-Stevelinck – *Hoe kun je weten
of God (niet) bestaat?* – Leonie Breebaart
- 157** Nabeschouwing – *Twijfel aan de twijfel* – Leonie Breebaart
- 164** Over de makers

DURF TE TWIJFELEN!

Door Leonie Breebaart

Opinies, beweringen, pleidooien: we horen en lezen er dagelijks een heleboel, en lang niet alleen in de krant. Over een economische injectie of een nieuw natuurgebied, over een referendum of onbegrip tussen gelovigen en atheïsten.

Als moderne burgers willen we graag meepraten over kwesties die het nieuws halen. Het vervelende is alleen dat de onderliggende vragen die we ook beantwoord willen zien, in het nieuws vaak niet aan bod komen. Moet de economie altijd maar doorgroeien? Waarom moet de natuur worden beschermd? Willen Europeanen écht meer democratie? En hoe kun je eigenlijk weten of God (niet) bestaat?

Zulke vragen klinken misschien kinderlijk, of zelfs een beetje dom, maar dat komt alleen maar doordat ze verondersteld worden vanzelf te spreken. 'Iedereen vindt dat.' 'Natuurlijk is dat zo.' Met zulke dooddoeners zou niemand genoeg moeten nemen. En dat hoeft ook niet, want wie zelfstandiger en diepgaander wil nadenken over allerhande actuele kwesties, vindt de filosoof aan zijn zijde.

In dit boek wordt de kunst van het twijfelen gedemonstreerd aan de hand van actuele onderwerpen. Daarbij komen heel verschillende terreinen aan bod: van rechtspraak tot liefde en seks, van techniek tot godsgeloof, van politiek tot onderwijs. Op al die gebieden zullen Nederlandse en Vlaamse filosofen hun sceptische vragen afvuren: Hoe weet je dat techniek ons vooruithelpt? Wat is echte liefde? Moet je geloven wat er in de krant staat?

SCEPSIS EN CYNISME

‘*Sapere aude!* Heb de moed je van je eigen verstand te bedienen!’ Met die zin vatte Immanuel Kant in 1784 de nieuwe tijdgeest van de Verlichting samen. Maar lang daarvoor al werd de moed om te twijfelen aan bestaande dogma’s, opgevat als het beginpunt van alle denken. Het is de motor van de filosofie. Over het nut van scepsis zullen filosofen zelf niet snel twijfelen.

8

De markantste filosofen uit de Europese geschiedenis danken hun roem aan de radicale twijfel waarmee ze ideeën waarop eeuwenlang braaf was voortgebouwd, onderuithaalden. Socrates stelde zulke scherpe vragen aan de leiders en burgers van Athene dat ze wel moesten erkennen dat hun overtuigingen op drijfzand berustten. Descartes ondervroeg zichzelf zo kritisch dat hij ten slotte nog maar één zekerheid overhield: er moest iemand zijn die dacht wat hij dacht, namelijk zichzelf – het ‘*Cogito ergo sum*’, ‘Ik denk dus ik ben’. En Kant bekende ruiterlijk dat filosofen na eeuwenlang denkwerk nog steeds niet hebben bewezen dat er buiten ons denken überhaupt een andere wereld en andere denkende wezens bestaan. Dat noemde hij ‘het schandaal van de filosofie’.

De filosoof prikt net zo lang in het rotte hout van onze zekerheden totdat er hele verdiepingen naar beneden komen. Dat klinkt in eerste instantie niet erg sympathiek en ook niet constructief. Kunnen we die radicale twijfel dan misschien maar beter overlaten aan haarklopende filosofen? Zijn sceptici niet gewoon vervelende twijfelaars die overal vraagtekens bij zetten zonder met een werkbaar alternatief te komen?

Ten dele. Vooral de radicale scepsis van een filosoof als Descartes, zijn obsessie met volstreckte zekerheid, lijkt meer een afwijking die hij deelt met andere filosofen – en wetenschappers – dan een houding die je iedereen die scherper wil nadenken zou willen aanraden. In het dagelijks leven vinden we het meestal niet zo boeiend om te weten of we het bestaan van andere mensen kunnen bewijzen. We vragen ons zelden af of de wereld *an sich* wel bestaat, los van onze waarneming.

De destructieve betekenis van het woord scepsis klinkt sterk door in het alledaagse spraakgebruik. Sceptici, dat zijn negatieve-

lingen die nergens de zin van inzien. Als je met ze langs een modern schilderij loopt, beweren ze: 'Dat kan mijn kleine zusje ook.' Als je een boom met ze wilt opzetten over de vraag of rechters te streng straffen, zeggen ze: 'Ik vertrouw rechters sowieso niet.'

Zulke scepsis is inderdaad weinig zinvol. Maar *is* dat eigenlijk wel scepsis? Of is het toch eerder cynisme, een houding die helemaal niet hoopt op een antwoord, omdat de cynicus het antwoord al op zak heeft?

STILSTAAN IN VERWONDERING

De filosofen die in dit boek aan het woord komen zijn geen cynici. Hun scepsis lijkt meer op een stilstaan in verwondering, ze willen onderzoeken wat op het eerste gezicht vanzelfsprekend lijkt. Simone van Saarloos bijvoorbeeld gelooft wel degelijk in liefde, maar is sceptisch over het huwelijk. Hoe weet iedereen zo zeker dat monogame relaties getuigen van 'ware liefde' en losse, instabiele en wervelende relaties niet? En Gijs van Oenen gelooft in democratie, maar is juist daarom uitermate sceptisch over *polls* en referenda die burgers almaar méér inspraak beloven. Tegenover ideeën die kans lopen in beton gegoten te worden, stellen deze filosofen de lichte toets van de scepsis: Hoe weet je dat eigenlijk zo zeker? Zou je het ook niet eens van een andere kant kunnen bekijken?

Daarom is scepsis niet alleen een drijvende kracht in de geschiedenis van de filosofie, waar de ene reus voortbouwt op de twijfels van de andere, maar ook een aanjager van het maatschappelijk debat. Om met de moderne filosoof Karl Popper te spreken: een vrije en open samenleving kan alleen bestaan als we de mogelijkheid overwegen dat we ongelijk hebben.

De filosofen die de lezer in dit boek komen uitdagen met hun 'domme vragen', kunnen misschien in eerste instantie verwarring en irritatie wekken, want scepsis problematiseert wat vanzelfsprekend lijkt. 'Hoe ik weet dat ik dat weet? Dat spreekt toch vanzelf?' Mensen die gewoon aan het werk willen – juristen, ontwerpers, natuurbeschermers, politici en misschien ook scholieren – zitten niet altijd te wachten op die vertraging.

Zo heeft wetenschapsfilosoof Ton Derksen weinig vrienden bij het Openbaar Ministerie, omdat hij telkens gaten prikt in de bewijsvoering van het OM. Maar Derksen doet dat niet om te pesten; hij wordt gedreven door zijn gevoel voor rechtvaardigheid. Hij geeft de verdachte het voordeel van de twijfel. Totdat de rechter écht zeker is, zou ook die zijn oordeel moeten opschorten.

TWIJFEL AAN DE TWIJFEL

10

Toch zouden filosofen geen filosofen zijn als ze niet ook weer zouden twijfelen aan de twijfel. Sinds de sceptische filosofie in de Oudheid opkwam, heeft ze altijd weerstand ondervonden – ook van andere denkers. Hebben wij mensen soms geen ervaringen die zo evident zijn dat het onzinnig is om ze in twijfel te trekken? Hoe weet de scepticus eigenlijk zo zeker dat hij niets zeker weet? Die vragen zijn gedurende de hele geschiedenis van de filosofie nooit verstomd.

Ook vandaag de dag zijn er diverse invloedrijke filosofen, zoals de door Immanuel Kant geïnspireerde Amerikaan Michael Sandel, die zich keren tegen de scepsis als methode van denken. En de Nederlandse en Vlaamse filosofen die in dit boek aan het woord komen, hebben ook zo hun twijfels over de twijfel.

Toch zullen ze het over één ding eens zijn: een dogmatisch gelijk dat geen enkele twijfel toelaat, is gevaarlijk. Dat barricadeert ieder gesprek, frustrereert de uitwisseling van ideeën die de moderne samenleving nodig heeft – zowel in de rechtspraak als in de kerk, zowel aan de keukentafel thuis als in de klas. Mits vriendelijk gesteld, kan de vraag ‘Hoe weet je dat zo zeker?’ het beginpunt zijn van een gesprek dat zich verdiept tot filosofische reflectie.

VERDER LEZEN

- René Descartes, *Over de methode*, vertaling Th. Verbeek, Boom, 2002
- Tim De Mey, *Het voordeel van de twijfel*, Lemniscaat, 2014
(met uitgebreide bibliografie)
- Tim De Mey e.a., *Het nadeel van de zekerheid*, Lemniscaat, 2015
- Immanuel Kant, *Wat is Verlichting?*, vertaling B. Delfgaauw,
Kok Agora, 1992 (1784)
- Henri Oosthout, *Het schandaal van de filosofie*, Klement/
Pelckmans, 2010
- Plato, *Gorgias*, vertaling Mario Molegraaf, Bert Bakker, 2003
- Karl Popper, *De open samenleving en haar vijanden*, vertaling
Hessel Daalder en Steven Van Luchene, Lemniscaat, 2009 (1945)

A naai
Hij was dus toch
meer dan die...

RECHTSPRAAK KENT AKELIGE FOUTEN

Door Maurice van Turnhout

Hoe weet je eigenlijk of iemand schuldig is? Die sceptische vraag zou in de Nederlandse rechtspraak veel vaker centraal moeten staan, vindt wetenschapsfilosoof Ton Derksen. ‘Op een kwade dag kun jij degene zijn die onschuldig wordt opgepakt’, waarschuwt Derksen. ‘Bijvoorbeeld omdat je in de buurt bent geweest van een moord. Het gaat betrekkelijk goed met de rechtsstaat, zolang je maar geen verdachte bent. Ben je het wel, dan betreed je een andere wereld.’

In theorie hoeft het antwoord op de schuldvraag niet zo moeilijk te zijn, meent Derksen. ‘Je zet alle argumenten op een rijtje en dan concludeer je of er meer argumenten voor of tegen iemand pleiten’, zegt hij nuchter. Maar in de praktijk wordt het lastiger: ‘Het is per situatie verschillend. Natuurlijk zijn er moordenaars als Mohammed B. die als het ware een handtekening onder de moord zetten. Alleen een neuroot twijfelt dan nog aan de schuldvraag. Bij overige situaties gaat het om waarschijnlijkheidsoordelen. En dan wordt het een kwestie van wegen. Als verdachte moet je dan meer ontlastend bewijs hebben dan strikt noodzakelijk is, zodat je de rechter met een overdaad aan argumenten kunt overtuigen.’

Hij verzucht: ‘Tenminste, zo zou het moeten gaan. In de praktijk zijn het vaak niet de argumenten zelf die ons in de richting van een oordeel drijven.’

Derksen vroeg in 2006 om herziening van de zaak-Lucia de Berk. Als verpleegster in een ziekenhuis zou De Berk meerdere patiënten hebben vermoord, en ze was in 2003 zonder direct bewijs tot levenslang veroordeeld. Uiteindelijk werd ze in 2010 vrijgesproken en van blaam gezuiverd, mede door onderzoek van

Derksen. De zaak-De Berk was uniek: oorspronkelijk had het gerechtshof aangenomen dat de verpleegster meerdere misdrijven had gepleegd, maar uit de uiteindelijke uitspraak bleek dat er geen enkel misdrijf had plaatsgevonden.

‘Bij het eerste proces in 2003 was het vanaf het begin een gelopen race’, vertelt de wetenschapsfilosoof. ‘Politie en Openbaar Ministerie waren er meteen zeker van dat De Berk een moordenaar was. De kans dat ze het niet was, leek zó klein. Aan haar collega’s werd voorafgaand aan de verhoren verteld dat de politie al overtuigd was van haar schuld. Politie en justitie hebben er hard aan gewerkt om de uitkomst te krijgen die van tevoren vaststond.’

DENKINSTINCTEN

Zo’n gerechtelijke dwaling ontstaat niet noodzakelijk door domheid of kwade wil van politie en justitie, verduidelijkt Derksen. Hij spreekt liever over ‘denkinstincten’ die tot fouten leiden. ‘Zulke instincten zijn heel handig in het alledaagse leven. Tunnelvisie is bijvoorbeeld een evolutionair succesverhaal, in praktisch opzicht. Omdat ik weet dat wolven gevaarlijk zijn, ga ik meteen voor ze op de loop. Ik ga dan niet als filosoof zitten denken en twijfelen. Echte sceptische genen overleven niet. Als we alles altijd weer ter discussie moeten stellen, hebben we geen bodem onder onze voeten. Maar het probleem is dat mensen hun alledaagse denkinstincten ook meenemen naar de strafrechtcontext, waar ze elke keer te maken krijgen met een volledig nieuwe situatie die verre van alledaags is.’

Wat gebeurt er dan? ‘Politiemensen en juristen maken elementaire denkfouten die automatisch worden ingegeven door hun brein. Mensen zijn bijvoorbeeld geneigd om belastend bewijsmateriaal zwaarder te laten wegen dan ontlastend bewijsmateriaal. En ze volgen vaak de verkeerde redenering: “Als al het bewijsmateriaal past, is de zaak rond.” Maar als bewijsmateriaal in een zaak past, zegt dat nog weinig, want het zou ook bij een ander scenario kunnen passen. Het materiaal moet juist een onderscheid maken tussen jouw scenario en alternatieve scenario’s. Toch kun je zulke denkinstincten niet zomaar uitschakelen, want die motor slaat al aan voordat je eigen nadenken begint. Wat je wél kunt doen, is

jezelf trainen opdat er een lampje gaat branden als die motor aanslaat.’

Zodra mensen iets zeker denken te weten, moeten ze volgens Derksen op hun hoede zijn. Een veelgemaakte denkfout is de *prosecutor's fallacy*, vertelt hij. ‘Lucia de Berk werkte op drie verschillende ziekenhuisafdelingen waar een opvallend hoog aantal sterfgevallen had plaatsgevonden tijdens haar diensten. Op basis daarvan had rechtspsycholoog Henk Elffers een waarschijnlijkheidsberekening gemaakt: de kans dat een verpleegkundige op elk van die drie afdelingen aanwezig is bij een dergelijke opeenvolging van natuurlijke sterfgevallen, zou volgens hem 1 op 342 miljoen zijn.

‘Iedereen denkt dan: het moeten dus wel ónnatuurlijke sterfgevallen zijn geweest. De kans dat De Berk het niet gedaan heeft is 1 op 342 miljoen, dus ze moet wel schuldig zijn. Maar dat is een cruciale denkfout, want je moet juist uitrekenen: gegeven wat er gebeurd is, een reeks sterfgevallen op drie verschillende afdelingen, wat is dan de kans dat het natuurlijke sterfgevallen zijn geweest en dat De Berk dus onschuldig is? Dat lijkt hetzelfde, maar het geeft een heel andere uitkomst.’

Derksen illustreert deze breinbreker met een simpel voorbeeld. ‘Als iemand professioneel basketballer is, is de kans dat hij lang is heel groot. Maar als iemand heel lang is, is de kans niet groot dat hij basketballer is. De *waarschijnlijkheidsrichting* is dus cruciaal. De richting die Elffers in de zaak-De Berk uitrekende was: “Als we uitgaan van De Berks onschuld, wat is dan de kans dat ze bij al die sterfgevallen aanwezig was?” Die kans is natuurlijk heel klein. De vraag voor de rechter zou echter moeten zijn: “Als we ervan uitgaan dat De Berk aanwezig was bij al die sterfgevallen, wat is dan de kans dat ze onschuldig is?” En die kans is veel groter.’

Derksen schetst een tabel op een vel papier. ‘Intuïtief kun je deze redenatie beter begrijpen wanneer je de zaak-De Berk vergeleekt met een loterij waaraan je zelf meedoet. Als je eigen hachje op het spel staat, zie je vaak eerder waar de redenatie spaak loopt.’

LUCIA DE BERK	LOTERIJ	
Lucia de Berk had dienst tijdens tien 'verdachte' sterfgevallen.	Jij won een grote loterij.	
Als we uitgaan van haar onschuld, is de kans daarop heel klein...	Als we uitgaan van jouw eerlijk spel, is de kans daarop heel klein...	... namelijk 1 op de 342 miljoen.
'Dat kan geen toeval zijn...'	'Dat kan geen toeval zijn...'	... zegt de statisticus, en het hof zegt het na.
Lucia kan dus niet onschuldig zijn. Ze moet wel een moordenares zijn.	Jij kunt dus niet eerlijk gespeeld hebben. Je moet wel een oplichter zijn.	
Er zijn geen andere verklaringen. Lucia gaat naar het gevang.	Jij gaat naar het gevang.	

'Nu je zelf naar de gevangenis moet, weet je dat er ergens iets mis moet zijn gegaan. En je kunt de denkfout nu ook zien. Namelijk: natuurlijk kan het wél toeval zijn. In Nederland zijn er zo'n 60.000 verpleegkundigen en natuurlijk is het mogelijk dat één ervan toevallig bij tien sterfgevallen na elkaar aanwezig is geweest, net zoals jij uit miljoenen deelnemers degene was die bij toeval de loterij won. Voor ons brein zijn dergelijke waarschijnlijkheidsredensaties heel moeilijk, daarom gaan ze ook zo vaak verkeerd. Een akelige bijkomstigheid voor de rechtspraak.'

OPENHEID OVER FOUTEN

Derksen werkt nu mee aan de herziening van de zaak rond de Koerdisch-Turkse zakenman Hüseyin Baybaşın, die in 2002 tot levenslang werd veroordeeld voor drugshandel, moord en gijzeling. Volgens Derksen zit hij onschuldig vast.

‘Dat is niet zomaar een gissing, ik heb zijn dossier twee jaar lang uitgebreid onderzocht. Bij zijn eerste verhoor sprak Baybaşın waarschijnlijk de waarheid, en dat keerde zich tegen hem. Onschuldige mensen zijn, anders dan echte criminelen, vaak onnozel in een verhoorsituatie. Ze weten nog niet dat alles wat je zegt anders uitgelegd kan worden. Hun vertrouwen in de rechtsstaat is nog ongeschonden. Bij een verhoor denken ze tegenover een goedwillende luisteraar te zitten, dus ze vertellen allerlei details die op zichzelf waar zijn, maar die ze toch beter voor zich hadden kunnen houden. Zulke details klinken voor de politie, die uit is op bewijsmateriaal, al snel belastend. Vervolgens worden die zaken verdraaid en tegen de onschuldige gebruikt.

‘Als iemand een moord bekent zonder dat er bewijs op tafel ligt, is dat gek genoeg vaak een teken van onschuld. Doorgewinterde criminelen zullen niet bekennen als er geen overdaad aan bewijs op tafel ligt. Zij weten precies op welk bewijs ze veroordeeld kunnen worden, en bekennen pas als het voordelig voor hen gaat worden.’

Derksen noemt de zaak-Baybaşın ‘de ergste zaak’ die hij tot nu toe heeft meegemaakt. ‘De rechters zijn glashard voorgelogen. Baybaşın is veroordeeld op telefoontaps, maar er klopt helemaal niets van die taps en de transcripten ervan: hetzelfde voorval gebeurt op drie verschillende dagen, zaterdag vallen op zondag, enzovoort.

‘De justitietolken hebben Baybaşın bovendien opzettelijk verkeerd vertaald, zodat volstrekt onschuldige beweringen ineens lijken op opdrachten tot moord. In het politierapport staat bijvoorbeeld dat Baybaşın zegt: “Je moet het klaren”, maar in het Koerdisch zegt hij eigenlijk: “Je moet ermee ophouden.” Ook is er geknipt en geplakt met het audiomateriaal van de taps. Voor de herroeping hebben we onderzocht hoe bandopnames in tapkamers kunnen worden gemanipuleerd.

‘Bij het Openbaar Ministerie (OM) zijn ze nu dolblij als een

deskundige dingen beweert die tegen Baybaşın pleiten, anders moeten ze de herziening toegeven. Mensen bij politie en justitie zijn bang om fouten te erkennen. Maar het is juist vanzelfsprekend dat er ook in een rechtsstaat eindeloos veel fouten worden gemaakt in processen. We moeten openheid van zaken krijgen over die fouten, zodat we kunnen herstellen wat er nog te herstellen valt. Een echte rechtsstaat toont zich in de manier waarop er met gemaakte fouten wordt omgegaan.’

Misschien is er in de zaak-Baybaşın sprake van wat Derksen ‘verleiding van hoger goed’ noemt. ‘Voor sommige rechercheurs is alles toegestaan omdat ze de dader willen pakken. Als ze zeker menen te weten wie de dader is, leggen ze soms zelf bewijsmateriaal neer op de plaats delict. Vaak doen politiemensen dat uit oprechte sociale bewogenheid, want ze zien zichzelf als beschermers van de maatschappij. Veel zaken krijgen ze niet opgelost en dat werkt natuurlijk frustrerend. Als je dan een keer beet kan hebben, zoals in de zaak-Baybaşın, laat je dat natuurlijk niet lopen. Dan doe je er alles aan om het plaatje kloppend te krijgen.’

Derksen stuit vaker op voorbeelden van het mechanisme ‘verleiding van hoger goed’, vertelt hij. ‘Bij een cursus voor rechercheurs toonde ik aan dat er bewijsmateriaal was achtergehouden in een zaak rond een woningbrand. Het OM liet tijdens het proces wel een foto zien van de brandschade, maar niet een foto die vanuit een andere hoek was genomen. Op die andere foto kon je duidelijk zien dat er kranten op de grond hadden gelegen. Conclusie: het kon dus nooit een grote brand zijn geweest, anders hadden die kranten wel vlam gevat. Omdat die foto was achtergehouden werd de verdachte veroordeeld voor een grote brandstichting. Blijkbaar wist het OM zo zeker wat de intenties van die man waren, dat ze de rechter een handje hebben geholpen. Toen ik dat opwierp werden ze razend bij het OM. “Dat is gewoon uw mening!” zeiden ze.’

Die dooddoener is precies wat hij in de zaak-Baybaşın voortdurend te horen krijgt van het OM, vertelt de filosoof hoofdschuddend. ‘Het argument dat ik op tafel leg kan best fout zijn, maar dat moet je dan maar aantonen met een steekhoudend tegenargument. Negeren is geen vorm van argumenteren. Het OM eist in feite van mij dat ik met absolute zekerheid iemands onschuld aantoon.

Ze willen de scepsis volledig uitsluiten. Maar zelfs dan kun je onder argumenten uit komen door het herhalen van de mantra: dat is gewoon uw mening. Het is doodeng als mensen zo zeker weten wie de schuldige is. Al het bewijsmateriaal kantelt dan onverbiddeijk naar één kant en wordt gezien als belastend.’

NATURALISME

In zijn boek *De ware toedracht* schrijft Derksen dat er altijd een kloof gaapt tussen de werkelijkheid en onze beste theorieën. Hij is ervan overtuigd ‘dat we nooit met zekerheid iets weten en dat onze beste theorieën in het licht van de eeuwigheid altijd een gissing blijven’.

Acht Derksen het dan wel mogelijk om een zaak als die van Baybaşin ooit helemaal af te sluiten? Wanneer wordt scepsis een doodlopende weg, waarop je alleen maar verder in je twijfel verstrikt raakt?

‘Binnen de wetenschapsfilosofie hang ik het naturalisme aan, een filosofische positie die antwoord geeft op deze vraag’, vertelt Derksen. ‘Het naturalisme biedt een praktische context waarin je niet alleen leert hoe je feiten kunt verkrijgen, maar ook in welke gevallen scepsis wel verstandig is en in welke gevallen niet.’

De belangrijkste eigenschap van het naturalisme is volgens Derksen dat er geen breuk bestaat tussen filosofie en wetenschap. ‘Bij rationalisten als René Descartes bepaalt de theorie de feiten. Empiristen als David Hume stellen juist feiten vast om de theorie te toetsen. Bij het naturalisme zijn de feiten noch de theorie heilig. Naturalisme is meer een onderhandeling tussen empirische feiten en wetenschappelijke, filosofische en logische theorieën. Soms winnen de feiten, soms de theorie.’

‘Het kan voorkomen dat er ineens zoveel nieuwe feiten ontdekt worden, dat een theorie het veld moet ruimen. Maar het kan ook andersom gaan. Kijk bijvoorbeeld naar medische beschrijvingen in de loop van de geschiedenis. Empirisch stel je dezelfde klachten bij een patiënt vast als tweehonderd jaar geleden, maar toch passen die klachten nu in een andere theorie dan toen. Voor de patiënt is er niets veranderd, maar met terugwerkende kracht lijdt hij ineens aan een andere ziekte. Feiten worden dus gedeeltelijk

bepaald door theorieën, maar die theorieën worden tegelijkertijd ook bepaald door feiten. Een naturalist verliest die wisselwerking nooit uit het oog.'

Derksen is sceptisch over de hoeveelheid kennis die mensen kunnen vergaren. 'Als naturalist ben ik er weliswaar heilig van overtuigd dat er één basale werkelijkheid bestaat, maar ik geloof niet dat het voor ons mogelijk is om die volledig te kennen. Wat wel mogelijk is: je kunt steeds betere hypothesen vormen over *gedeelten* van de werkelijkheid. Binnen het naturalisme word je uitgedaagd om je eigen scepsis te bekritisieren zodra die uit de hand loopt. Als filosoof kun je namelijk overal wel vraagtekens bij zetten, zelfs bij je eigen waarneming.'

20

Derksen wijst naar een kopje koffie dat voor hem op tafel staat: 'Het is volgens mij zinloos om eraan te twifelen of dit kopje wel echt bestaat. Dat vind ik goedkope twijfel. Ik werp dan altijd het argument van de snelweg op: hoe sceptisch ben je als je de snelweg oversteeft? Zeg je dan ook: mijn ogen zijn onbetrouwbaar, het staat helemaal niet vast dat de grote vrachtwagen die op me af raast echt bestaat? Dat is ook mijn probleem met een wetenschapsfilosoof als Karl Popper. Hij was overdreven streng, haast dogmatisch bezig met het weerleggen van hypothesen. Zo wilde hij afrekenen met elke vorm van waarschijnlijkheid. Maar van bepaalde aspecten van de werkelijkheid weten we nu eenmaal heel veel, die zijn inmiddels goed genoeg bevestigd.'

Als wetenschapsfilosoof past Derksen de onderhandelende methodologie van het naturalisme ook toe in zijn onderzoek naar de zaak-Baybaşin. 'Op het eerste oog lijkt zo'n onderzoek te bestaan uit eenvoudig empirisch werk', legt hij uit. 'Er is met telefoontaps gesjoemeld, dus dan moet je uitpluizen hoe een tapkamer technisch in elkaar zit. Maar daar zit meteen de volgende vraag aan vast: hoe kan iemand de boel belazeren in zo'n tapkamer? En daar komt dan psychologische kennis bij kijken. Het filosofische element dringt zich op als je naar de consequenties van je onderzoek kijkt: is het waarschijnlijk of niet waarschijnlijk, is het belastend of niet belastend voor Baybaşin? Hier komt Poppers filosofie me wel van pas: van hem heb ik geleerd hoe je onderscheid kunt maken tussen passend en discriminerend bewijsmateriaal.'

SCEPTISCH OVER HET RECHTSSYSTEEM

Soms valt Ton Derksen ten prooi aan een vorm van scepsis die meer met pessimisme dan met filosofische methodes te maken heeft, geeft hij toe. Heeft hij nog wel vertrouwen in de rechtsstaat? 'Ik probeer zo neutraal mogelijk tegenover politie en justitie te staan. Het is vaak niet zo erg als het lijkt, maar ik waak er ook voor om te denken dat het goed gaat. Ik ben zeker sceptisch over het rechtssysteem, over hoe moeilijk het is om iemand die onschuldig in de gevangenis zit er met redelijke argumenten weer uit te krijgen.'

21

Ook burgers mogen zich in dat opzicht wel eens achter de oren krabben, meent de filosoof. 'Naast een rechtssysteem koesteren wij als burgers ook rechtsgevoelens, gevoelens over wat eerlijk is en wat niet. En die gevoelens wegen in de praktijk vaak zwaarder dan het rechtssysteem. In Nederland is het lange tijd een fatsoensnorm geweest dat het erger is om één onschuldig iemand de gevangenis in te sturen dan tien schuldigen te laten lopen. Die norm is opgeschoven. Je ziet dat bij de overheid, maar ook onder burgers. Uit onderzoek van criminologen aan de Leidse universiteit blijkt dat steeds meer mensen het niet zo erg vinden als er onschuldigen worden opgepakt. We halen onze schouders op als we horen hoe er met rechten van een ander wordt omgesprongen. Dat offer willen we blijkbaar graag brengen voor de veiligheid van de samenleving, voor onze eigen veiligheid. Maar we vergeten dat we zelf ook zomaar het slachtoffer kunnen worden van die houding. En dan voelt het ineens niet zo veilig meer.'

TON DERKSEN (1943)

is wetenschapsfilosoof en schrijver. Hij studeerde geschiedenis, sociologie en filosofie, en promoveerde in 1974 op waarschijnlijkheidsvinding. Als hoogleraar algemene wetenschapsfilosofie en cognitiefilosofie was hij verbonden aan de Radboud Universiteit Nijmegen en de Universiteit van Tilburg. Inmiddels is hij met emeritaat. Derksen geeft cursussen over waarheidsvinding aan recherche-analisten op de Politieacademie en publiceert boeken over gerechtelijke dwalingen. Zijn boek over de zaak-Lucia de Berk leidde tot herziening en uiteindelijk vrijlating. In *Verknipt bewijs*, zijn meest recente boek, behandelt hij de zaak-Baybaşın.

Foto: ISVV

‘Willen we bewijsmateriaal vinden dat ons de kans geeft tussen concurrerende scenario’s te beslissen, dan is potentieel ontlastend onderzoek juist een gouden kans. Als het onderzoek inderdaad ontlastend bewijsmateriaal boven tafel brengt, dan is dat tevens discriminerend bewijsmateriaal ten nadele van het belastende scenario, in dit geval het liquidatie-scenario. Dat is misschien teleurstellend omdat er niet gescoord is, maar het is wel een succes op het gebied van waarheidsvinding. Wordt daarentegen het ontlastend bewijsmateriaal niet gevonden, dan is die uitkomst uiterst discriminerend bewijsmateriaal ten gunste van het belastend scenario. Qua waarheidsvinding is potentieel ontlastend onderzoek daarom van cruciaal belang. In de praktijk slaan politie en OM deze fase nogal eens over. Is de uitslag ze te ongewis?’

VERDER LEZEN

24

- Ton Derksen, *Lucia de B.: Reconstructie van een gerechtelijke dwaling*, Veen Magazines, 2006
- Ton Derksen, *De ware toedracht: Een praktische wetenschapsfilosofie voor waarheidszoekers*, Veen Magazines, 2010
- Ton Derksen, *Verknipt bewijs: De zaak-Baybaşin*, ISVW Uitgevers, 2014
- Ton Derksen, *Wetenschap of willekeur: Wat is wetenschap?*, Coutinho, 1985
- Paul Kurtz, *Philosophical Essays in Pragmatic Naturalism*, Prometheus Books, 1990
- Karl Popper, *Unended Quest: An Intellectual Autobiography*, Open Court, 1990 (1974)
- W.V. Quine, *Methods of Logic*, Harvard University Press, 1982 (1950)

KARL POPPER